

Лекція. Проблема типологізації політичної культури в політичній науці

3.1. “Класичні” підходи до типологізації політичної культури

Для того щоб ґрунтовніше дослідити суть різних політичних культур, дослідники групують їх на основі тих чи інших ознак, вибудовуючи таким чином різні політико-культурні типології. В попередній темі було зазначено, що елементи структури політичної культури утворюють цілісну систему, хоча деякі з них, наприклад, політична свідомість, розвивається за своїми законами буття. Співвідношення і характер елементів політичної культури визначають її певний тип. Класичний зразок типологізації політичної культури здійснено Г. Алмондом і С. Вербою, які на основі дослідження та порівняння політичних культур США, Англії, Італії, ФРН і Мексики дійшли висновку, що наявні різновиди політичної культури є комбінаціями трьох її “чистих типів”. Перший тип — “парафіяльна”, або “провінціалістська” політична культура. Вона характеризується тим, що політичні функції та ролі не відокремлені від економічних і релігійних функцій і ролей, влада вождів і шаманів являє собою нерозчленованість політико-економіко-релігійної ролі. Люди не набули знань про політику і політичну систему, мають поверхове уявлення про політичну сферу і байдужі до неї. Другий тип — це “підданська” політична культура, вона виникає за наявності диференційованих політичних функцій, ролей та інститутів і характеризується пасивним ставленням до політичної системи з боку підданих, інтерес яких пов’язується з практичними результатами діяльності уряду. Підданий розуміє державну владу і вміє ефективно (для системи) підкорятися їй. Іншими словами, підданська політична культура характеризується сильною орієнтацією на політичну систему, але слабкою участю в її функціонуванні. Особливою ознакою “підданської” політичної культури є її здатність бути чинником дієвої і швидкої мобілізації широких мас населення, спрямовування їх енергії на здійснення соціально необхідних, і, як пізніше з’ясується, надуманих перетворень. Носієм змін виступає не індивід — безпосередній учасник подій, завдяки енергії якого вони і відбуваються, а історія, яка надає в майбутньому оцінку корисності і необхідності того, що відбулося. Оскільки соціальна ініціатива і дієвість людини в такій ситуації є розірваними, то привести в рух таку велику масу людей є можливим завдяки високому рівню дисципліни, чіткій організації політичного механізму, зокрема централізації влади, обмеженого кола осіб, які беруть участь у прийнятті політичних рішень. Третій тип — це

активістська, або “культура участі” (“партисипаторна”), для якої характерний високий рівень інтересу громадян до політики, добра інформованість щодо політичного життя суспільства, і, головне, — активна участь у політичному процесі, прагнення впливати на прийняття рішень. Цей тип політичної культури є складнішим за змістом, структурою, формами вираження, ніж попередні.

Для того щоб замінити просте виконання кваліфікованою і самостійною діяльністю, потрібен новий рівень знань і уявлень про політичний процес. Причому виникає потреба в “практичних” знаннях, за допомогою яких можна впливати на механізм політичної влади, брати участь у прийнятті політичних рішень. Важлива ознака політичної культури такого типу — широке розповсюдження уявлень про автономію інтересів особистості і держави, існуючу ієрархію інтересів, через яку є можливим вихід діяльності суб’єкта на рівень реалізації соціальних потреб. Слід зазначити, що для кожного суспільства науковці визначили пропорції типів політичної культури. Так, для демократично розвинутих країн Заходу, на думку фахівців, характерне таке співвідношення (у відсотках): парафіялів — 10, підданих — 30, учасників — 60; для авторитарної політичної системи: парафіялів — 30, підданих — 60, учасників — 10.

Г. Алмонд і С. Верба зазначають, що в реальній політичній практиці три виокремлені ними типи не виступають як “гомогенні” утворення, кожен з них може зчеплюватися із “зразками орієнтацій” інших політичних культур. Тому разом з “чистими формами політичної культури” американські автори виокремлюють “три типи систематично змішаних політичних культур”: • провінціалістсько-підданську, яка характеризується тим, що значна частина населення не прихильна до дифузної племінної, військової або феодалної влади та виявляє лояльність до складнішої політичної системи зі спеціалізованими центральними урядовими структурами; • піддансько-партисипаторну, специфіка якої полягає в тому, що лише частині населення притаманна активістська позиція, її поширенню заважає існуюча культура підданства, яка власне й не дозволяє остаточно сформуватися компетентній, свідомій більшості громадян; • провінціалістсько-партисипаторну, яка розглядається авторами як така, що притаманна тим країнам, в яких політична система характеризується коливаннями між авторитаризмом і демократією, жодна з альтернатив не має достатньо розвинутої та сформованої бази, що була б здатною гарантувати певний напрям суспільного розвитку. Авторами типології визнається вищою “громадянська культура”, в якій переважає активістська політична культура із збереженням елементів парафіяльної та підданської. Для “громадянської культури” є

характерним балансом між владою і відповідальністю правлячої еліти, і між політичною активністю і пасивністю громадян. “Від громадянина демократичного суспільства, — зазначають Г. Алмонда та С. Верба, — потрібні прагнення, які суперечать один одному: він повинен бути активним, проте разом з тим і пасивним, включеним до політичного процесу, але не надмірно; впливовим і водночас поважливим до влади. Для того щоб правляча еліта виконувала свої обов’язки і була відповідальною перед суспільством, громадяни повинні контролювати її, зокрема за допомогою регулярних виборів у представницькі органи, але при цьому не посягати на їх владні функції, які потребують професійного рівня підготовки. Громадяни повинні “тиснути” на уряд, проте цей тиск не повинен викликати дестабілізацію системи. Основними ознаками громадянської політичної культури є: консенсус стосовно легітимності політичних інститутів; терпимість щодо інших цінностей і інтересів; компетентність. В концепції “громадянської культури” цінним є передусім те, що вона фіксує складність, внутрішню суперечливість політичної культури демократії і наголошує на необхідності створення системи балансів її підтримки.

Інтерес викликає ще одна класифікація політичної культури, запропонована Г. Алмондом, який виділяє такі її типи — гомогенний, фрагментований, змішаний і тоталітарний:

- гомогенний, або англосаксонський тип політичної культури (США, Великобританія, деякі країни Британської співдружності), для нього характерні: співіснування різних конкуруючих, але взаємодоповнюючих цінностей, настанов, раціональність при прийнятті рішень і вирішенні спорів та конфліктів; індивідуалізм. Цей тип політичної культури відрізняється тим, що переважна більшість суб’єктів політичного процесу схвалює основні принципи існуючої політичної системи, правила, норми, цінності; політичні партії, групи інтересів, засоби масової інформації мають значний ступінь самостійності; окремі індивіди належать водночас до багатьох груп; як підсумок, визнається законність усіх позицій і інтересів, існує взаємна терпимість, що створює умови для консенсусу і прагматичного політичного курсу;
- фрагментований, або континентально-європейський тип політичної культури (Франція за часів третьої і четвертої республік, Італія) має певну гомогенність, проте політична культура є фрагментованою (серед різних угруповань немає необхідної згоди щодо основних правил політичної гри); суспільство поділяється на велику кількість субкультур, що мають свої цінності, поведінкові норми та стереотипи, які часто не збігаються; взаємне загострення соціальних, релігійних, політичних лояльностей стимулює суперечки між різними субкультурами; для країн з таким типом політичної культури характерна

політична нестабільність; • змішаний, або доіндустріальний тип політичної культури, характеризується співіснуванням традиційних і вестернізованих інститутів, цінностей, норм, орієнтацій (парламент, виборча система, бюрократія як атрибути західної політичної системи, накладаються на традиціоналістські реалії); як результат такої модернізації виникає особливий тип, який, використовуючи термінологію М. Вебера, Г. Алмонда називає харизматичною політичною культурою, що часто формується в умовах ерозії традиційних норм, порушення майже священних звичаїв і зв'язків, зростання почуття нестабільності і невизначеності; в результаті, потребуючи захисту і стабільності, люди шукають харизматичного лідера; таке зміщення створює складні проблеми з погляду комунікаційних і координаційних питань у суспільстві, різні суспільні групи часто мають полярно різне бачення вирішення проблем, як наслідок, нестабільність і непередбачуваність є не відхиленням від норми, а обов'язковим результатом такої політичної культури; такий тип притаманний країнам, які модернізуються і розвиваються; • тоталітарний тип політичної культури, за зовнішніми ознаками, зокрема за гомогенністю, нагадує перший, проте подібна монолітність є штучною, тому відсутні добровільні організації і асоціації, система політичної комунікації контролюється з центру, неможливо об'єктивно визначити ступінь прихильності населення до пануючої системи. За історичними ознаками (кожна доба в історії людства має свій особливий характер економічних відносин, свою специфіку соціальної структури суспільства, його політичну організацію) світова політична наука пропонує формаційний і цивілізаційний підходи до класифікації історичних типів політичної культури. Згідно з марксистською традицією використовується формаційний підхід, який доповнюється класовими, етнічними та деякими іншими характеристиками політичної культури, що функціонують у межах одного типу формаційної політичної культури.

Розгорнуту класифікацію історичних типів розробив польський політолог Є. Вятр, в основу якої ним було покладено зв'язок політичної культури із суспільно-політичними формаціями і притаманними їм політичними системами: • традиційна політична культура, що відповідає рабовласницькому і феодальному суспільствам і має три різновиди: 39 племінну, теократичну і деспотичну; поряд з основною — традиційною — функціонує другорядний тип — політична культура станової демократії із різновидами: патриціанською і дворянською; • буржуазно-демократична політична культура як основний тип політичної культури капіталістичного суспільства з різновидами: консервативно-ліберальною та ліберальнодемократичною; як другорядний тип тут визначається

автократична політична культура із різновидами — авторитарною і тоталітарною; • політична культура соціалістичної демократії як основний тип політичної культури соціалістичного суспільства, а поряд з нею другорядний тип — реліктова автократична політична культура. Кожен історичний тип політичної культури характеризується певним редукаціонізмом і має доповнюватися національним, соціально-класовим і регіональним підходами до аналізу.

3.2. Сучасна політична наука про типи політичної культури

Серед “сучасних” підходів щодо типологізації політичної культури можна зупинитися на таких. Цивілізаційний підхід — виділення типів політичної культури на основі цивілізаційного устрою особливих півсвітів: Заходу і Сходу, цінності і традиції яких є фундаментом практично усіх існуючих у світі політичних культур. Фахівці вважають, що Західна цивілізація увібрала краще з республіканської спадщини Греції та Риму: принципи республіканізму, систему громадянських прав і свобод та обов’язків. Великий вплив мали розвиток і становлення християнства, яке поєднало права і свободи людини з релігійно-моральними цінностями. Економічною основою свобод стала зростаюча дифузія приватної власності, формування впливового середнього класу, що все разом створило певну систему універсальних прав і свобод громадян Західної цивілізації. Для Західної цивілізації притаманні такі політичні цінності: • перевага множинності форм політичного життя, змагальний тип участі у владі, перевага ускладненого типу організації влади (наявність партій, груп тиску тощо); • раціональне ставлення до виконання правлячими елітами та політичними лідерами своїх функцій, усвідомлення необхідності контролю за їх діяльністю з боку громадян; • домінування загальнодержавних законів над приватними нормами і правилами поведінки; • достатньо відчутний рівень ідеологізованості політичних позицій громадян. Серед політичних цінностей Східної цивілізації можна визначити такі: • домінування виконавчих “ролей” громадян в політичному житті, перевага колективних форм політичної участі, позбавлених індивідуальної відповідальності; • тяжіння до авторитарного типу правління, спрощених форм організації влади, пошуку харизматичного лідера; • сакралізація правителів та їх діяльності, відсутність переконання в необхідності контролю за їх діяльністю; • домінування місцевих прав і звичаїв (місцевого права) над формальними настановами держави; • невисокий ступінь ідеологізованості позицій громадян. Проте слід зазначити, що досліджуючи політичну культуру тієї чи іншої країни, дослідникам треба

пам'ятати про факт існування багатьох регіональних і національних варіацій політичної культури. Так, не можна говорити, що існує єдина, скажімо, для Європи і Близького Сходу, Західної півкулі і регіону Далекого Сходу модель політичної культури. Перелічені політичні цінності є своєрідним фундаментом, базою, на якій формується національно-специфічна форма політичної культури окремої країни.

Типологія американського політолога У. Розенбаума, в її основу покладено ступінь консенсусу між членами суспільства щодо основних політичних цінностей і правил політичної гри: • фрагментована політична культура, характеризується відсутністю узгоджених процедур вирішення соціально-політичних конфліктів, довіри між суб'єктами політичного процесу, відносно високим рівнем політичного насильства. Цей тип панує в більшості африканських і латиноамериканських країн, частково у північній Ірландії і Канаді. В його основі лежить помітна соціальна, соціокультурна, конфесійна, національно-етнічна та інші фрагментації суспільства, що створює сприятливі умови для ідеологічної непримиренності і безкомпромісності між конфліктуєчими групами, заважає виробленню певних загальних правил політичної гри; • інтегрована політична культура, характеризується наявністю консенсусу щодо основних політичних питань, довірою між суб'єктами політичного процесу, домінуванням конвенціональних форм поведінки, громадянських процедур при вирішенні спорів і конфліктів, високою ступінню різних форм “здорового” плюралізму. Ці два типи політичної культури є крайніми, так званими “полюсними”, між якими розташовуються “проміжні” культури: домінуюча, дихотомізована тощо, які тяжіють до одного чи другого краю.

Глибшу типологізацію політичних культур запропонував англійський дослідник Д. Каванах. Він виокремлює гомогенну, фрагментовану, змішану і штучно гомогенну політичні культури. Гомогенна політична культура характеризується єдністю суспільства з приводу основних цінностей і толерантністю. Фрагментована — конфліктною опозиційністю різних субкультур. Змішана — наявністю ціннісних орієнтацій, які відрізняються від норм і цінностей існуючого режиму. Штучно гомогенна — апатичністю (підданським характером) населення, що поєднується з мобілізованою участю.

Російський науковець К. С. Гаджиєв виділяє три основні типи, або моделі політичних культур на основі типології політичних систем: • органічний, має такі прояви, як авторитарна, тоталітарна і традиційна культури. Загальним для всіх варіантів є панування колективістських, групових цінностей, пріоритет публічного над приватним, прав і свобод

групи, колективу над індивідуальними правами, підкорення особистості колективу; носії такого типу політичної культури мають завищені очікування від держави, перебільшення її ролі в житті суспільства; здебільшого зустрічається в Азії, Африці і Латинській Америці, проте авторитарні і тоталітарні її варіанти в різні періоди були затверджені в європейських країнах — СРСР, Німеччині, Італії, Іспанії, Португалії, Греції тощо; • ліберально-демократичний тип, характеризується плюралізмом в соціальній, економічній, духовній, політичній сферах життя; головними є ідеї індивідуальної свободи, самоцінності окремої особистості, природжених прав кожної людини на життя, свободу і приватну власність як основи індивідуальної свободи, необхідна умова самореалізації окремої людини, принципи представництва і виборності посадових осіб в державі; такий тип переважно притаманний індустріально розвиненим країнам Заходу, проте в різних національно-культурних умовах виявляється по-різному, що дозволяє визначити наступні варіанти ліберально-демократичної політичної культури: гомогенний, фрагментарний, інтегрований, консенсусний, конфліктний та інші; • змішаний тип політичної культури, притаманний багатьом країнам у сучасному світі, що характеризується поєднанням ознак різних типів політичних культур у межах конкретних національних, соціально-економічних і політичних реальностей. Інший російський науковець Е. Баталов виділяє такі типи політичної культури на підставі регулятивних механізмів: • ринкова політична культура, де політичні процеси і явища сприймаються як акти вільного, плюралістичного обміну продуктами політичної діяльності, як засоби реалізації всіх громадян; політика — є різновидом бізнесу, політик — різновидом бізнесмена, політичне рішення — різновидом торгівельної угоди; такий тип культури зорієнтований на стихійність, спонтанність, рішучість і гнучкість у здійсненні політичних функцій (антибюрократична культура); • етатистська культура — тип культури, що зумовлює розвиток політичних процесів та відносин за умов жорсткого державного регулювання; для неї характерне державне регулювання конкурентної боротьби, соціальних і політичних конфліктів за допомогою силових методів, тотальність, спрямованість на бюрократизоване правління.

Сучасна політична наука пропонує ще кілька класифікацій політичної культури. Зокрема, залежно від суб'єкта політики політична культура поділяється на: • політичну культуру загальнолюдську; • політичну культуру цивілізації; • політичну культуру суспільства; • політичну культуру соціальної спільноти і групи; • політичну культуру особистості. Залежно від сфер політичного процесу: • політичну культуру володарювання, управління;

- політичну культуру політичної участі; • політичну культуру політичної опозиції. Залежно від форм і методів здійснення влади (політичного режиму):
- тоталітарну політичну культуру; • авторитарну політичну культуру; • демократичну політичну культуру; • політичну культуру перехідного типу. За ступенем поширення: • масову політичну культуру; • елітарну політичну культуру.

Питання для самоконтролю 1. В чому полягає зміст цивілізаційного і формаційного підходів до типологізації політичної культури? 2. Розкрийте сутність патріархальної, підданської і активістської політичних культур. Хто є авторами такої типології? 3. Схарактеризуйте громадянські політичні культури за Г. Алмондом і С. Вербою. 4. Що таке “фрагментована” і “інтегрована” політичні культури? 5. Порівняйте тоталітарний, авторитарний і демократичний типи політичних культур.